

Александра ТЕРЗИЌ
Билјана ПЕТРЕВСКА

Изглед на кука-кула, Скопска Црна Гора, Скопје (Република Северна Македонија)
Автор на цртеж: Петар Намичев, Извор: Намичев, П. (2018). Скопска Црна Гора, Скопје, стр. 169.

6 ГЛАВА

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО ЗА ТУРИСТИЧКИТЕ ПЕРСПЕКТИВИ НА ИЗБРАНИТЕ РЕТКО НАСЕЛЕНИ РУРАЛНИ ПРОСТОРИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И ВО РЕГИОНОТ НА ЈУЖНА И ИСТОЧНА СРБИЈА

Во периодот јуни 2018 година до јуни 2020 година, тимови од професори од Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип (Република Северна Македонија) и истражувачи од Географскиот институт „Јован Цвијик“ – Белград (Србија) го реализираа проектното истражување „Процена на предусловите за туристички активности во руралните напуштени простори – Компаративна студија меѓу Македонија и Србија“. Проектот беше дел од програмата за меѓуакадемска соработка на Македонската академијата на науките и уметностите – МАНУ и Српската академија на науките и уметностите – САНУ.

Целта на проектот беше идентификување и анализирање на избрани напуштени и ретконаселени села, кои не се туристички афирмирани, а имаат туристички потенцијали, на територијата на Република Северна Македонија и во Регионот на Јужна и Источна Србија. Причина за наведеното е тоа што двете земји имаат слични географски и социоекономски карактеристики (над 80 % имаат рурална средина, и над 70 % од населените места спаѓаат во категоријата на мали населби). Воедно, двете земји имаат слични проблеми во однос на руралните простори кои сè повеќе се напуштаат, и покрај многубројните можности кои ги имаат за развој на руралниот туризам.

При истражувањето, основни ограничувачки фактори беа:

- Различното поимно толкување на термините „напуштено“ и „слабо населено“. Во случајот со Република Северна Македонија, тоа значеше село со помалку од 50 постојани жители, а во случајот со Регионот на Јужна и Источна Србија, тоа значеше село во кое живеат до 250 постојани жители. Сепак, и во двата случаи, се работи за рурални населби со мал број жители, со мала густина и слаба виталност.
- Разлики во прибирањето исти податоци од секундарни извори. Така, официјалните демографски статистички податоци се користат од пописот на населението во Република Северна Македонија во 2002 година, и во Србија, од 2011 година. Поради разлики со реалната состојба, при анализата, заклучоците се изведувани според теренското истражување, поради што се наметнува потребата од внимание и условна интерпретација.
- Флукуацијата на локалното население. Во дел од истражуваните села постои население што привремено работи во странство, па некаде се евидентираат како постојани жители, а некаде не. Во дел од истражуваните села, дел од населението живее и остварува приходи во текот на едната половина од годината (најчесто, во летната сезона), а се евидентирани како жители на соседниот урбан центар во непосредната близина.

Во анализата на истражувањето направена е споредба и извлечени се заклучоци за пет предлог-туристички дестинации, со 14 села, во Република Северна Македонија, и со пет предлог-туристички дестинации од Јужна и Источна Србија, со 15 села. Така, за избраните и понудените потенцијални туристички дестинации, евалуиран е руралниот капитал според пет индикатори: природен капитал (со просечна оценка за климата, квалитетот на природниот пејзаж, атрактивните природни ресурси, понудата на рекреативни активности, носечкиот капацитет и системот на заштита на природните ресурси), културен капитал (со просечна оценка за поседување културни ресурси и нивната состојба на заштитеност, автентичноста на руралната средина, нематријалното наследство и забавните содржини), инфраструктурен капитал (со просечна оценка за пристапноста на дестинацијата, квалитетот на комуналната и туристичката инфраструктура и постоењето на угостителско-туристички објекти), општествен капитал (човечки и организациски фактори) (со просечна оценка за старосната и образовната структура на локалното население, гостопримството и интересот за развој на туризмот) и економски капитал (со просечна оценка за степенот на диверзификација, активноста на жителите, дневните миграции, сезоналноста, просечната заработка, инвестициите и претприемаштвото на локалната заедница). Оттука, во текот на проектното истражување добиени се многубројни научни сознанија за поширок систем индикатори за

социоекономскиот, демографскиот и туристичкиот развој на избраните и понудените потенцијални туристички дестинации кои располагаат со одлични рурални мотиви (слика 1).

Слика 1: Селски мотиви
Извор: Фотографии на Александра Терзиќ

Со оглед на тоа дека избраните села ги покриваат територијално сите статистички региони во Република Северна Македонија и одделни окрузи (НТЕС 3) во рамките на статистичкиот Регион на Јужна и Источна Србија (НТЕС 2), пристапено е кон генерализација на демографските и социоекономските процеси. Оттука, врз основа на анализата на проценетиот рурален капитал, извлечени се следните заклучоци за анализираните села од двете земји:

- Исти функционални карактеристики во однос на географската средина во која се лоцирани селата. Поконкретно, сите анализирани села имаат одредени просторни релации со кои во географската средина може да влијаат на содржината и облиците на туристичките активности што може да се изведуваат. Поконкретно, избраните села се карактеризираат со контактност (постојат низа атрактивни природни и антропогени ресурси), транзитност (лоцирани се покрај или во близината на урбани центри) и поливалентност (нудат различни можности за туристички активности во руралниот амбиент).
- Старо и необразовано население (слика 2). Високо е учеството на население на возраст од 60 години и повеќе години, во вкупното население што постојано живее во

анализираните села. Длабоката демографска старост, надополнета со несоодветното образование, претставува голем ограничувачки фактор за развојот. Селата континуирано бележат негативен природен прираст, сè уште се присутни емиграциите, процесите на депопулација и сенилизација се континуирани, а присутни се и промени во етничка структура на локалното население, како и нарушување на територијалните граници. Како резултат на наведеното, во селата се случуваат длабоки социолошки, културни и економски промени кои го отежнуваат развојот. Генерално, локалното население е незаинтересирано, економски немоќно и без претприемачки способности за иницирање активности со кои селото би се ревитализирало.

Слика 2: Актуелна демографска состојба на руралните простори
Извор: Фотографии на Александра Терзиќ

- Неактивност на туристичките организации и на институциите, на локално, регионално и национално ниво. Ретконаселените рурални простори, иако располагаат со потенцијал и со можност за туристичка активност, сепак се занемарени. Руралниот туризам сè уште не е доволно препознат како можност за реанимирање на селата кои изумираат. Слабата организираност, изолираните случаи на индивидуална иницијативност и непостоењето на визија и модел за раководење со туризмот во руралните средини, оневозможуваат воспоставување целосен систем на вредности и одржливост.
- Слаба и недоволна финансиска институционална поддршка. Следствено, селата имаат слаба сообраќајна, комунална и туристичка инфраструктура. Сè уште има села со неадекватни системи за наводнување, со несоодветна канализациска структура и неадекватно управување со комуналниот отпад, непокриеност со телефонска и мобилна мрежа итн. Кон ова се надополнува недоволно развиената туристичка инфраструктура.

Руралниот туризам, во основа, предвидува туристички престој што се реализира во рурална област, првенствено фокусиран на сместувањето во селски туристички домаќинства, со што се остваруваат директни економски ефекти врз руралната заедница. Меѓутоа, и други форми на туризам користат рурални ресурси до одредена мерка, во форма на факултативни посети на рурални дестинации како краткорочни посети и екскурзии во етноселата, на етномузеите, етнорестораните, занаетчиските дуќани во селата, итн. Кога станува збор за селата анализирани во оваа студија, овој вид туристичка посета е многу попоприсутен, во споредба со престојувањето во селото како вид рурален туризам. Треба да се има предвид дека во набљудуваните области, најизразена специфична форма на туризам е туризмот на секундарните домови. Тука постои многу тенка линија помеѓу она што го одделува „туристот“ од „локалното население“, па може да се рече дека „викендациите“ и „сезонците“ се, истовремено, и туристи и локални жители, бидејќи имаат две улоги и

карактеристики. Тие имаат тенденција да се перципираат себеси како дел од „локалната заедница“ на селото, додека постојаното население ги перципира повеќе како „новодојденци“, па често ги изедначува со туристите, освен во случаи кога има директни и силни семејни врски со локалното население.

Преку теренското набљудување е заклучено дека многу од анализираните села имаат карактеристики на сезонски населби. Тоа значи дека постои значително поголема концентрација на сезонско население, при што значителен дел од населението го претставуваат т.н. „викендации“ и „сезонци“ (вклучително и повратниците од странство – гастарбајтери), а многу е мал делот на автохтоно население. Во зима, голем дел од селата се „напуштени“ и имаат карактеристика на „заспано“ село, со само неколку жители. Клучните носители на развојот на руралниот туризам (посебно во Србија) се повратниците (претежно наследници на руралните домаќинства) и сопствениците на викенд-куќите. Во многу ретки случаи, иницијатор за развојот на туризмот е локалното население. Тогаш, процесот е побавен и релативно ограничен, но од друга страна, тој е и поодржлив. Имајќи предвид дека предмет на студијата беа ретконаселените рурални области, начинот на функционирањето на руралниот туризам во такви рурални подрачја, главно, се темели на расположливите капацитети за сместување кои ја изгубиле својата примарна „станбена“ функција, па се развива комплетно нов тип капацитети како „етнокомплексите“.

Имајќи ја предвид оваа форма на сместувачки капацитети во руралниот туризам, голем број рурални туристички домаќинства работат строго сезонски (мај – октомври). Од друга страна, руралните домаќинства со кои раководи „локалното население“ имаат ограничен капацитет и ограничена понуда. Добра околност е тоа што во руралните области на Република Северна Македонија и Србија е можно да се најде сместување во речиси секое село благодарение на народната традиција и на гостопримството (слика 3). Сепак, она што не може да се гарантира е високиот квалитет и почитувањето на меѓународните стандарди во однос на сместувачките капацитети и опремата што им е достапна на руралните домаќинства. Постои дел од руралните домаќинства кои се во фаза на категоризација и стандардизација на услугите. Воедно, во последните години се работи и на едукацијата на населението кое се вклучува во руралниот туризам.

Слика 3: Традиционално гостопримство на село
Извор: Фотографии на Александра Терзиќ

Во последните неколку години, трендот на „враќање во селото“ се забележува поинтензивно, со тоа што животот во руралните области се перципира како поповолен и поудобен во однос на урбаната средина, особено кај пензионерите. Проширувањето на секундарните домови во ретконаселените рурални области е директна последица на екстремната депопулација и на миграциските движења кои траат релативно долго во овие области и чии причини, генерално, се

гледаат во неповолните социоекономски фактори. Тоа резултира со создавањето ниски цени на селските имоти на пазарот на недвижности, па во Србија, во одредени села е можно да се купи селски имот и за помалку од 5 000 евра.

Со враќањето во руралното опкружување, „повратниците“ тежнеат да живеат во хармонија со природата, па се занимаваат со земјоделско производство со мал обем, но и со туризам (нудејќи сместување, храна и ракотворби). Интересно е и тоа што „повратниците“ се генератори за туризмот во овие рурални области поради тоа што обично имаат повисок животен стандард и образование, па оттука имаат и повеќе знаење и желба за претприемаштво во споредба со локалното земјоделско население. Кога станува збор за анализираните села во Република Северна Македонија и Србија, забележано е дека „повратниците во селата“ имаат повеќе претприемачки иницијативи и многу полесно се одлучуваат за нови активности, отколку постојаните жители. Автохтоното локално население е претежно осиромашено, необразовано, старо и фокусирано на земјоделското производство и на сточарството со мал обем. Иако постои почетен ентузијазам кај локалното население во врска со започнувањето и развојот на туризмот, повеќето од нив немаат основни знаења и предуслови за вклучување, но гледаат одредена можност за пласирање на вишокот земјоделски производи преку туристичките рурални домаќинства. Така, локалното население е свесно за придобивките од развојот на туризмот и позитивно го перципира, така што придонесува за развој на локалната заедница. Тоа значи и креирање добри односи со туристите, па традиционалното гостопримство се претвора во пријателство што трае. Воедно, емоционалната поврзаност со руралното опкружување придонесува локалното население мотивирано да се вклучува во донесувањето одлуки за подобрување на квалитетот на живеењето во селото, што дава придонес кон развојот на руралниот туризам (слика 4). Локалниот активизам е интересен и во однос на заштитата на животната средина (на пр., „Не ги даваме реките“ на Стара Планина, како отпор кон изградбата на минихидроцентрали) или обновување на културно-историското наследство, посебно на црквите и манастирите.

Слика 4: Заштита на природата и на културно-историските споменици на руралните простори
Извор: Фотографии на Александра Терзиќ

Во одредени случаи (на пример, селата Јанче и Гари, во Република Северна Македонија, и Илино, Балта Бериловац и Поганово, во Јужна и Источна Србија), поконцентрираната и поорганизираната туристичка иницијатива придонесе за очигледна ревитализација на селата, бидејќи овие области се сметаат за исклучително привлечни за идна туристичка афирмација, генерално, поради близината на карактеристичните центри (како на пример, НП „Маврово“, планината ’Ртањ, Стара Планина итн.). Така, постепено, селото се трансформира, па земјоделците сè повеќе се оддалечуваат од традиционално земјоделство, па се менуваат традиционалната рурална култура и начинот на живот. Се случува диверзификација на економските активности и премин од

земјоделско производство во услужен сектор, што неминовно доведува до оддалечување од традиционалниот начин на живот во селото. Селото не е веќе само место за производство на храна туку станува и привлечно место за живеење, одмор и релаксација.

Од друга страна, развојот на туризмот може да придонесе за зачувување на културните добра и на традиционалниот начин на живот на село, имајќи предвид дека туристите ја ценат автентичноста на руралното опкружување и ги сакаат селските мотиви, што е атрактивен фактор за прераснување на селото во туристичка дестинација. Сè почест е случајот на трансформација на традиционалното рурално домаќинство во туристичка дејност и преструктурирање и диверзификација на руралната економија. Постепено се менува традиционалното гостопримство во селата, па покрај основните услуги, како што се храната и сместувањето, се додаваат и други активности како: превоз, туристички водич, рекреативни активности, лов и риболов, јавување коњи, берење плодови и билки, како и вклучување во животот и во работата на локалната заедница преку разни настани во селото. Следствено, руралниот туризам со мал обем придонесува за виталноста на селото и за неговото понатамошно одржување, па токму затоа е и присутен во многу стратегиски документи, во развојната политика и во економските студии.

Како резултат на сеопфатното истражување и на изведените заклучоци за можностите за туристички развој на напуштените и ретконаселените рурални подрачја, посочени се препораки за трансформирање и ревитализирање на селата. Така, препораките се однесуваат на неколку аспекти:

- Следење и истражување на туристичката побарувачка (потреби, барања, ставови и желби на посетителите и туристите), со цел да се рedefинира постојната и да се креира нова препознатлива туристичка понуда, втемелена на локалните, автохтоните и специфичните ресурси. Потребно е надминување на стереотипите и создавање нов туристички производ, во согласност со барањата на современиот турист, а во усогласеност со принципите на одржливиот развој на туризмот. Потребно е обновување и рedefинирање на поставените приоритетни цели за туристички развој во стратегиските документи поради промените што се случуваат во непосредното опкружување. Акцентот треба да биде ставен на приоритетните производи кои реално може да се валоризираат во претходноидентификуваните дестинации/локации што го поседуваат одредениот производ или може да го развијат. Само така, подрачјата на интервенција може правилно да се одредат и да се овозможи креирање препознатлив тип туризам, притоа внимавајќи да се почитуваат принципите на одржливост. Креирањето стратегија на диференцирање на руралните туристички производи би придонело до зголемена препознатливост, а со тоа вниманието ќе биде насочено кон нови, неафирмирани, уникатни и ретки рурални простори.
- Јакнење на улогата на сите заинтересирани чинители. Поддржување на одредена локална иницијатива и вложувања во добра организација и раководење со туристичкиот развој. Потребно е креирање рамка за поддршка во ефикасно и ефективно користење на расположливите ресурси. Локалната заедница треба да се едуцира за зачувување на локалните рурални туристички вредности, како и за значењето за развојот на руралниот туризам за селото, за регионот и земјата во целост. Стимулирањето и поддршката од државните институции се неминовни, преку најразлични мерки: јавно-приватни партнерства, пониска стапка на даноци во руралните простори кои се занимаваат со туристичка дејност, субвенционирање на туристичките агенции за поддршка на домашниот туризам, доделување земјиште без надомест за изградба и опремување на туристички објекти и содржини, промовирање инвестиции во туризмот низ владини програми и мерки и сл.
- Планирање, иницирање и реализирање проекти (регионални, национални и меѓународно поддржани) кои би придонеле за збогатување на содржината при престојот на посетителите и туристите во селата. Унапредување на законската регулатива која е

поврзана со развојот на туризмот и нејзино усогласување со европските стандарди, со цел да се поедностават постапките за аплицирање во европските развојни фондови. Изработка на просторни планови и други просторно-развојни плански документи во кои ќе биде дадена правилна насока за развој на руралниот туризам на депресираните простори.

- Подигнување на конкурентноста преку промовирање на компаративните предности од престојот и туризмот на руралните простори. Потребни се дополнителни вложувања во промоција, со цел да се истакнат ресурсите со кои располагаат селата. Не е доволно само да се располага со квалитетни природни и антропогени вредности, туку тие да станат препознатливи и видливи. Заеднички промотивни активности за повеќе села во рамките на една целина претставува добра можност за привлекување туристи во регионот како туристичка дестинација. Ниската конкурентност може значително да се подобри преку интензивна и целесообразна промотивна активност, а со тоа и поттикнување, првенствено, на домашниот, но и на странскиот туризам.
- Развој на сообраќајната и комуналната инфраструктура, заедно со подобрување на туристичката инфраструктура и на супраструктурата. Потребна е изградба на нови, но и обновување на постојните сместувачки и угостителски капацитети. Туристичката сигнализација треба да се поставува, да се одржува и модернизира, со акцент на отворањето на туристичко-информативни центри, заеднички за повеќе села.
- Воспоставување и следење на системот за заштита, чување и правилно користење на ретките природни и антропогени ресурси на руралните простори. Само со ефикасни и активни плански мерки за заштита и правилно претставување на културното и природното наследство со кое се богати селата, може да се спречат опасностите од нивното неправилно користење. Потребно е да се поттикнува отворање регионални центри за обука на локалното население, како да се презентираат и истовремено правилно да се користат ретките ресурси, кои се темел за нов туристички рурален производ. Потребно е контролирано користење на природните добра во заштитените подрачја и предели, со почитување низа мерки за заштита заради обезбедување долгорочна одржливост.
- Зајакнување на човечкиот и претприемачкиот капитал во руралните области, што ќе обезбеди одржливост на руралниот развој. Тоа, генерално, може се направи преку: привлекување на работоспособно, високообразовано и креативно население, како потенцијални жители во одредена рурална област; привлекување на туристи и на население – пензионери, кои сакаат да уживаат во локалните придобивки на секундарните домови; привлекување на работодавци (поттикнување нови иницијативи за претприемаштво во руралните области) за задоволување на потребите на жителите и на туристите.

Следствено, во согласност со процените на потенцијалите, заклучено е дека предлозите за можни туристички активности на избраните ретконаселени рурални простори, генерално, може да се реализираат како дополнување на веќе постојната туристичка понуда на урбаните центри или на комплексите кои се наоѓаат во близината на анализираниите села. Така, постојните туристички текови може да се пренасочат кон т.н. „периферни“ делови, што би значело проширување на централната туристичка зона, преку афирмирање на запоставениот рурален простор.